

vària

Resurrecciones

Si alguna vez vivo otra vez
será de la misma manera
porque se puede repetir
mi nacimiento equivocado
y salir con otra corteza
cantando la misma tonada.

Y por eso, por si sucede,
si por un destino hindostánico
me veo obligado a nacer,
no quiero ser un elefante,
ni un camello desvencijado,
sino un modesto langostino,
una gota roja del mar.

Quiero hacer en el agua amarga
las mismas equivocaciones:
ser sacudido por la ola
como ya lo fui por el tiempo
y ser devorado por fin
por dentaduras del abismo,
así como fue mi experiencia
de negros dientes literarios.

Pasear con antenas de cobre
en las antárticas arenas
del litoral que amé y viví,
deslizar un escalofrío
entre las algas asustadas,
sobrevivir bajo los peces
escondiendo el caparazón
de mi complicada estructura,
así es como sobreviví
a las tristezas de la tierra.

PABLO NERUDA

Fin de mundo,
Ed. Losada, Buenos
Aires, 1969.

Nostàlgia colonialista i repressió traumàtica en l'obra de Joan Daniel Bezsonoff¹

Frederic Barberà

Aquest article parteix de treballs anteriors sobre l'escriptor rossellonès Joan Daniel Bezsonoff (el més recent: "Writing in Catalan in French Catalonia. From marginalisation at home to literary success across the border. The example of Joan Daniel Bezsonoff" dins *Strangers through the Looking Glass*, Pere Gifra, ed., Peter Lang, Nova York, 2013) en què l'autor d'aquest article ha explicat les coordenades d'una complexa identitat lingüísticocultural d'un escriptor català de ciutadania francesa que ha triomfat en l'escena literària i mediàtica de la "Catalunya Sud", malgrat els seus orígens de marginalitat a l'estat francès. El debat sobre identitat cultural francocatalana en dos assajos de Bezsonoff de 2009 (*Una educació francesa*, L'Avenç) i 2010 (*Un país de butxaca*, Empúries), que tant interès ha despertat entre els lectors de l'altre costat de la frontera, són el punt de partida per explicar de quina manera el ric bagatge cultural i la perspectiva inusitada sobre el món d'un català que parla de les guerres colonials franceses són a la rebotiga del que es transposa en una de les més sòlides carreteres literàries en català a l'actualitat. De manera específica aquest paper analitza exemples textuais rellevants procedents de dues novel·les ambientades a la guerra d'Algèria, *La presonera d'Alger* (Empúries, 2002), d'ara en endavant PA, i *La melancolia dels oficials* (Empúries, 2012), d'ara en endavant MEL. Amb aquesta finalitat ens centrem en com les contradiccions d'un personatge narrador amb el cor partit entre la nostàlgia de la *grandeur* colonial francesa i la seva catalanitat maltractada prenen cos en la construcció d'un món complex que reproduceix el

1. Traducció de l'anglès de Nin Sauleda Brossa.

mosaic lingüístic del món retratat i exposa sense embuts els racons més foscos d'una França imperial en què la representació de la violència i la tortura destapa aspectes incòmodes en la forja de la història a través de la memòria.

La llengua com a indicador de dos mons en tensió

Per al personatge narrador de Bezsonoff en aquestes dues novel·les, la llengua és, tot just, la punta de l'inestable iceberg de la identitat, la qual és, per a l'autor, en el pròleg a *La presonera d'Alger*, quelcom que no pot entendre del seu personatge narrador, el coronel Daniel Valls, les memòries del qual constitueixen, presumptament, el llibre: "Mai no he comprès les seves contradiccions. Com podia ser català i francès (...)" (PA 12). Aquesta aparent contradicció, que, a *Un país de butxaca* (2010), un jove Bezsonoff no entén de Joan Cayrol, poeta, més gran, té, certament, implicacions polítiques que la fan encara més sorprenent en un vell coronel de la República francesa quan aquesta mena de dualitats, contraposades, adquireixen una tal naturalesa política: "Com podia ser català i francès, romàntic i groller, favorable a la independència dels Països Catalans (...) i nostàlgic de l'Algèria francesa?" (PA 12).

I és per això que, pel que fa a aquest aspecte, les dues novel·les constitueixen un mosaic lingüístic en el qual la riquesa d'accents, variants dialectals i prosòdiques del català, castellà, francès, berber, alemany o cors són sovint presents i s'adiuen amb la complexitat del món que s'hi recrea. Per això mateix l'autor ens adverteix que ha deixat intacte "aquest vaivé incoherent entre les formes dialectals i normatives" (PA 12). D'aquesta manera, algunes parts del diàleg amb el pare del coronel, Alfons Valls, són reproduïdes en la variant rossellonesa, en una nostàlgica evocació, cap al final de *La melancolia dels oficials* (MEL 134). Ara bé, cal notar que això s'incardina de manera coherent en un context en el qual, per exemple, el cors Maurice Lecchia i la seva amant prussiana es coneixen a través dels matisos del cors i el francès, de la mateixa manera que Stephan Zweig i James Joyce ho feren a través de les equivalències de l'anglès, l'alemany, l'italià i de diversos dialectes itàlics en una agradable trobada que Zweig relata en *El món d'ahir*. No és pas estrany, doncs, que un jove Valls, mentre es troba destinat a l'estranger a principis dels anys trenta, rebi de la seva mare volums de l'editorial L'Avenç, i fins i tot el diccionari de Pompeu Fabra. En el mateix sentit, Valls reconeix a la seva amant 'terrorista' que "—Va ser a Bugia que els vostres coreligionaris van apedregar Ramon Llull, un català com jo" (PA 27).

En aquest context, amb la saludable intervenció de la ironia —o fins i tot del sarcasme— les principals veus narratives fan burla de la seva pròpia manera de parlar i la dels altres personatges. Així, Valls ridiculitza el controvertit Lecchia —els petits defectes del qual inclouen el fet de ser "racista, alcohòlic i proxeneta" i sentir aversió pels "andorrans, jueus, espanyols, italians i homosexuals"— perquè aquest intenta de traduir al cors, la seva llengua mater-

na, *Les pensées* de Pascal. En aquest punt, Valls suggereix que Lecchia s'hauria de deixar estar de romanços i fer servir l'italià literari, la modalitat estàndard que tradicionalment, durant uns quants segles, els corsos han utilitzat per a tan alts designis. D'altres llengües i varietats no escapen a l'orella hipersensible de Valls, el nostre personatge narrador, que detecta en una prostituta àrab "un francès torturat com el seu cos" (MEL 82), i en l'espanyol parlat al Tànger dels anys cinquanta "un andalus tan tancat com el castellà medieval dels jueus tangerins" (MEL 83). Aquesta realitat és mistificada encara més per la manera d'interpretar-la que té Lecchia, un cors que, com s'ha dit, odia tant espanyols com italians i per a qui el castellà és com "un italià parlat per moros" (MEL 106).

Al capdavant, però, el punt clau de tensió, que Valls assenyala de passada, sorgeix de la modernització que França ha dut a Algèria i que hi ha generat una sèrie de 'fantasmes legals', llengües que no existeixen oficialment. Així, l'àrab i el berber són completament absents d'aquesta modernitat pública a Algèria com ho és el català a la França continental (PA 49). Cal tornar-ho a subratllar: aquesta tensió és transposada literàriament amb èxit tot creant un model narratiu polièdric, *polifònic*, diríem en termes bachtinians, la qual cosa constitueix el valor fonamental de la qualitat literària d'aquestes novel·les.

Algèria com a metonímia d'una impossible concepció imperial d'una 'França Gran'

Només pel que fa al pantanós terreny de la fal·làcia intencional o al món extern de les obsessions de l'autor, cal notar que el jove Beszonoff i la seva generació somiaven de "reconquerir Algèria" (*Les meues universitats*, 2012, 10). I per al coronel Valls, que comparteix nom de fonts, Daniel, amb el nostre autor, com per a la majoria de francesos de la seva generació, França era un país dividit en dos pel mar Mediterrani talment com París ho és pel riu Sena (MEL 31); i ambdues ribes comparteixen els drets i deures procedents d'una nació imbuïda en els valors de la llibertat, la igualtat i la fraternitat, la segona ciutat de la qual és Alger.

De fet, ja en *La presonera d'Alger*, el principal personatge narrador fa servir arguments històrics per tal de demostrar que Algèria, conquerida el 1830, és fins i tot més francesa que no Niça o, encara, Perpinyà. Pel que fa al coronel Valls —*commandant* al moment de la batalla d'Alger—, si els francesos com ell s'impliquen en la guerra és per tal que França pugui conservar aquesta província del nord d'Àfrica, "una terra de sants molt més cristianitzada que la Gàl·lia" (MEL 87). Una nació a la unitat de la qual també hi donen suport diverses generacions de musulmans que l'han servida amb orgull, com el pare d'Assià, l'amant 'terrorista' de Valls a *La presonera d'Alger*, que s'avergonyeix de la seva filla.

En aquest context no és pas sorprenent que el comandant Valls se senti profundament decebut per la decisió del general De Gaulle de concedir el dret d'autodeterminació a Algèria, cosa que per a Valls és simplement un eufemisme de la independència subsegüent. Aquesta és una traïció reproduïda amb més èmfasi

en la darrera novel·la de Bezsonoff, tot afegint complexitat i una aproximació polifònica a la història i a la memòria. Com a resultat, l'aproximació narrativa i l'ombra que es projecta sobre els salvadors de França són del tot inestables.

Així, d'entrada, De Gaulle té poca legitimitat perquè el 1940 només un dels seus oficials es va adherir a la *France Libre*: "Què hem de pensar d'un cabdill que els seus homes no segueixen?" (MEL 49). Però qui fa aquesta reflexió és Bronstein, un oficial que du un cognom d'una sonoritat sospitosament alemanya. A més, les crítiques que reben Sartre o Mauriac a *La presonera d'Alger* —on la veu narrativa de Valls s'hi refereix com a "mossèn Mauriac" i "Notre Dame de Sartre"— com a promotors d'un comitè internacional encarregat de denunciar la tortura a Algèria s'acaben de complementar en *La melancolia dels oficials* amb una disquisició de Lecchia, que, a més, es complau en criteris de naturalesa artística i cultural que, hom podria dir, semblen d'una lucidesa maligna:

Per a mi (Sartre) és un caguerot, un covard pacifista quan Hitler cremava Europa. (...) Perquè les seues obres poguessin passar a través dels censors alemanys va acariciar la pixa dels SS als pixadors del Boulevard Saint Germain. Es fa el resistent i, durant l'ocupació, era l'estrella teatral del *Tout Paris*. (...) La seva literatura? Una literatura de professor desesperat que no sap veure la bellesa del món. (...) El professor Sartre havia decretat que un anticomunista és un ca i que cap feixista pot tenir talent. (...) No l'emmerdaria, la merda li agrada massa (...) l'obligaria a escoltar sonates de Bethoven o versos de Mistral (...). (MEL 91-92)

Amb tot, se'ns ha informat abans que Lecchia fou col·laboracionista fins 1943, Valls el defineix com un "proxeneta" i, per complicar-ho encara més, s'enamora de la filla d'un agent prussià, tot guanyant-se el nou epítet de "macarró enamorat" que li dedica Valls (MEL 89). Per acabar-ho d'adobar també és Lecchia qui s'encarrega de fer avançar l'acció de la novel·la prop del final, amb un nou assassinat. I és clar, amb les essències de la *patrie* francesa també queda somoguda l'aproximació narrativa, incapaços com som els lectors d'establir els límits precisos d'una ironia de presència múltiple. Així, aquest cors voluble se'ns presenta obsessionat amb *Les Pensées* de Pascal i pot citar Virgili per tal d'impressionar la seva amant (MEL 114), el decep el fet de no trobar cap rastre del seu admirat Goethe en una Frankfurt habitada per una gent que fou sorprenentment seduïda per Hitler (MEL 119) i segueix immoralment Frédéric Moreau de *L'éducation sentimentale* de Flaubert en la seva nova conquesta (MEL 85). Un personatge tan polièdric i controvertit és també l'encarregat d'esbucar una altra assumpció nacional sistemàtica, un gran motiu d'orgull nacional. Això és, l'associació sistemàtica entre la nació francesa, i, doncs, les essències de l'Imperi, i els seus grans intel·lectuals.

Pel que fa a això, a *La presonera d'Alger*, Valls deplora que Assià, la seva amant musulmana, hagi hagut d'acabar fent-se revolucionària, "alliberadora d'Algèria", poc després d'haver estat "afrancesada" com cal en una escola secundària on se li ha donat a conèixer Lamartine i Musset (PA 49). Valls té una

fe de pedra picada en valors republicans com l'educació, que han fet possible que un no ningú com Albert Camus obtingués el premi Nobel i, a parer seu, hi hauria hagut un nou Camus si De Gaulle no hagués concedit la independència a Algèria. Però de nou Lecchia és l'encarregat de torpedinar aquesta associació sistemàtica entre les essències nacionals franceses i els seus grans homes de lletres. I de nou ho aconsegueix indirectament, a la llum del passat fosc de França durant la Segona Guerra Mundial i el període que hi va menar, en què França també va adquirir de ple dret el seu nínxol d'antisemitisme. Això s'assoleix a través d'una conversa controvertida entre Lecchia i la seva incipient amant, una noia prou llegida per conèixer Stendhal, Chateaubriand i Mme. de Staël. En un cert moment, mentre parlen de música jueva, Lecchia l'ofèn quan diu això: “—Martina, recordeu la frase de George Bernanos «Hitler ha deshonorat l'antisemitisme»?” (MEL 109), a la qual ella respon furiosament: “—És una frase repugnant! Sense uns antisemites distingits com Maurras, Léon Daudet o Durmont, què se n'hauria fet de Hitler?” Efectivament, a la *patrie* de la llibertat, la igualtat i la fraternitat també hi ha racistes entre els seus distingits homes de lletres.

Aquesta representació polièdrica del món també qüestiona la mena d'exotisme fàcil que es podria haver generat en novel·les sobre Algèria com aquesta en què hauria estat fàcil d'apel·lar al prototípic lector metropolità francès —o fins i tot català—, assedegat d'estereotips sobre aquests indrets exòtics amb un element de sensualitat associat. Certament, hi ha descripcions de caire impressionista, en les quals Bezsonoff excel·leix, que apunten en aquesta direcció, particularment en *La presonera d'Alger* (51): “Els clients asseguts en pufs, amb barbetes negres i fesos vermells, bromejaven. Un vell, gràcil, xarrupava un te roent. Una flaire sedosa de menta i pastissos.”

Ara bé, potser la recepció tangencial d'uns lectors *dislocats* a l'altra banda dels Pirineus és la responsable, en certa mesura, de desencadenar una recreació de la realitat que no només es recolza en les notes estereotipades fetes per tal de satisfer les expectatives d'exotisme colonial de natura plaent. Així, particularment en *La melancolia dels oficials*, trobem aproximacions centrades en aquesta dimensió sensual que normalment no es basen en estereotips fàcils, sinó que sovint es mofen de la manera esbiaixada com personatges irreverents com Lecchia perceben el món:

El cors va arribar al gran zoco. (...) Algunes pageses, tan velles que ja no duïen vel, proposaven cebes, pollastres, (...) Lechia, divertit, s'acabava de confessar a ell mateix que les piràmides bigarrades de llegums i fruites feien goig... I, pertot, flors a desgrat de l'olor de merda. Flors de tota mena. Gladiols, irisos, roses, crisantems, (...) I en Lecchia, vençut, va admetre que estimava Tànger, aquella ciutat increïble on fins i tot s'havia previst un cementeri per als gossos dels lords anglesos i dels barons francesos. (MEL 79)

De la mateixa manera, la representació de la violència i la brutalitat, com veurem més avall, no ofereix pas un retrat pla de caire naturalista, sinó que

ens és ofert amb la seva plena dimensió humana. En aquest context polièdric sembla natural que el coronel Valls desembulli el misteri sobre la manera com els *potes negres* o *pieds noirs*, els algerians d'extracció europea, veuen els seus conciutadans musulmans: fet i fet, no és pas odi, sinó paternalisme: “—Els pots negres, Valls, no odien els moros. Se’n mofen. Els consideren inferiors, com un mainatge és inferior a un adult, però, tot plegat, els estimen” (PA 63), tal com l’adverteix un amic algerià. I la inadequació d’aquesta actitud condescendent, la subratlla encara més una referència realista a París, el centre dels prejudicis de l’Imperi, que, com reconeix el narrador, ja no és el centre del món: “El París del 1957 ja no era la capital del món, aquella ciutat que feia somiar Hemingway i atreia totes les avantguardes” (PA 81). De fet, “*La ville des lumières*” ha passat a ser per a Valls “la ciutat llumí” que volien els nazis: només amb museus i bons restaurants (PA 83).

Des d’aquest punt de vista, les esmolades eines narratives de Bezsonoff en la recreació d’ambients duen el lector a una Algèria amb orquestres de jazz famoses, on els oficials es complauen en la música de Duke Ellington, i les noves estrelles del cinema són Audrey Hepburn, Errol Flynn i Gary Cooper. Aquest seguit de noms que apareix en *La presonera d’Alger* s’allarga encara més en *La melancolia dels oficials* amb referències a Humphrey Bogart, o, fins i tot, als grans futbolistes del Real Madrid Puskas i Di Stefano, les fotografies dels quals apareixen per les parets de Tànger. I això no va en detriment de la nova cultura popular triomfant a França. Així, la novel·la *Bonjour tristesse* de Sagan i la pel·lícula *Les amants* de Louis Malle fan de correlatius objectius de les proeses fallides de Lecchia. D’altres referències —a cançons de Serge Gainsbourg, Luis Mariano, Boris Vian o Gilbert Becaud— acaben d’ajudar Bezsonoff a assolir una “evocació plàstica i perfumada” de la guerra d’Algèria, tal com ja havia fet d’estudiant en relació amb l’ocupació Alemanya, amb sorpresa del seu professor d’història (*Les meues universitats*, 91).

Violència

En la primera novel·la, l’aproximació narrativa sobre la violència també és necessàriament complexa. Valls subratlla que, a diferència dels seus camarades, ell no és un torturador: “No vaig torturar mai ningú però tenia vergonya dels nostres mètodes” (PA 20). I de bon començament es presenta com un soldat que respecta el coratge dels seus enemics. Però hi ha encara un altre element que subratlla més la distància que hi ha entre ell i la violència repressora: Valls ‘dorm amb l’enemic’, Assià, la noia del MLN que dona títol al llibre *La presonera d’Alger*. Aquesta dualitat li permet de ser irònic amb ambdós bàndols sense ser irrespectuós, sobretot perquè ell ha esdevingut part integral d’aquesta realitat violenta. És així que, mitjançant una enumeració dels diferents mètodes de tortura, mostra la natura deshumanitzada d’unes

tals pràctiques. La seva observació irònica al final de l'enumeració encara en subratlla més la sordidesa i l'absurditat: "(...) torturaven en cadena. *Gégène*, malnom de la tortura elèctrica, suplici de la banyera, emasculació, penjaments pels peus. Escolliu, nois!" (PA 20).

Valls aplica la mateixa ironia quan la venjança exacerba aquestes tortures: "Els nostres soldats van torturar encara amb més salvatgeria. (...) Tothom al ganxo! *Allez!* Visca l'electricitat!" (PA 77), i, tanmateix, també reconeix l'eficàcia d'aquesta brutalitat. Així, en *La melancolia dels oficials*, confessa que "Diguin el que diguin els moralistes, els mètodes repugnants del tinent Lécuyer es revelaven eficaços" (MEL 38). Però precisament la seva honorabilitat com a soldat lligada al que al cap i a la fi esdevé nostàlgia per la pèrdua d'un tros de França, fa que la seva aflicció per la pèrdua d'Algèria sigui encara més profunda i li fa denunciar aquests horrors de la repressió com a element juxtaposat a les joies de la corona d'aquella colònia: "Entre Zéralda i Coléa, (...) orgull de la colonització francesa. En aquell paisatge bucòlic, una fossa, una farda gegantina de cadàvers" (PA 21). Certament, hi ha molts exemples de violència que, fora de context, es poden considerar fins i tot *gore*; però la recreació explícita d'aquest salvatgisme, la suavitzen uns comentaris irònics de manera que impliquen el pes d'un judici moral que sempre apunta en la direcció del que ja s'ha sentenciat al començament de la novel·la: "Salvatgeria gratuïta guiada només per l'odi. A les dues bandes, la mateixa crueltat" (PA 21).

I la complexa equanimitat de Valls, que també prové del fet que mai no perd de vista qui són els agressors més forts, li permet de ser irònic també amb l'altre bàndol, especialment amb aquells "alliberadors d'Algèria" que en els seus assassinats "no descuidaven les tradicions" —"abans de rematar-lo a dallades"— (MEL 37). Des d'aquest mateix punt de vista, Valls també subratlla la paradoxa que, de les bombes que posen els musulmans, normalment ells són majoria d'entre les víctimes, que, al moment en què Valls escriu les seves memòries, "de dalt estant, al paradís d'Al·là, les deu consolar [aquelles víctimes] de veure llur terra alliberada del colonialisme" (PA 73).

Però per a Valls, el fet de ser un colonialista no implica ser incapaç de condemnar el racisme, fins i tot si per fer-ho ha de llançar atacs enverinats als socialistes francesos, personificats en el professor Ottenwelter —"el socialista racista"—, a qui diu: "M'estimi més anar amb una terrorista, com dieu, que no amb païos com vós. Odïi tot el que representeu. El racisme que creix en els fons de la bona consciència" (PA 96). Llavors li pega simbòlicament, com simbòliques són les morts de torturadors i assassins en aquestes novel·les, malgrat que les causi un *deus ex machina* raonable provinent d'un escriptor sofisticat i culte que no perd mai el sentit de l'humor ni prova de simplificar la realitat o de reescriure la història des de la correcció política: "Ja se sap, Alemanya era poblada d'antinazis, França de gaullistes, Itàlia d'antifeixistes, Espanya de republicans, Rússia de tsaristes..." (MEL 118).

